

müslüman türklerde din ilmi ve tasavvuf

Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtüridî'nin Yeri ve Etkisi

594

Ahmet Vehbi Ecer*

Giriş

Bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış elemanlarının tümü olarak tarif edebileceğimiz kültürde dilden sonra din ikinci ana unsur durumundadır. Dil ve din birliği toplumları birleştiren, yaşatan ve bireylerine kimlik kazandıran¹ kültür elemanlarıdır. Dil ve dinin top-

lumlar için önemini çok iyi anlayan ve kavrayan Mustafa Kemal Atatürk "Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur"² ve "Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete sahiptir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz"³ cümleleriyle bu konuya parmak basmıştır.

Türkler İslâm dininden önce yaşayışlarına uygun düşen değişik dinlere girmişler,⁴ daha sonra evrensel dinlerle temas kurmuşlardır.⁵ Nihayet İslâm dinini benimsedikten sonra İslâm dünyasında kendini gösteren Sünnilik, Şiilik ve tasavvuf akımları Türklerin Müslümanlığının şekillenmesinde etkili ana kanalları oluşturmuştur.⁶ Özellikle Samanoğulları hakimiyeti döneminde (892-999) Türkler arasında geniş kitlelerin iktidarı vuku bulmuş ve Samaniler "X. yüzyılı Müslüman Orta Asya'nın bir altın çağı yapmayı başarmış-

(*) Öğretim Üyesi, Araştırmacı, Yazar (1934-2014).

(**) *Türkler Projesi C. 5, 2002, Yeni Türkiye Yayınları.*

(1) Fazla bilgi için bak: A. Vehbi Ecer, *Dinimiz İçin Dilimiz*, Kayseri 2001, 1-9.

(2) Genel Kurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük*, İstanbul 1984, I, 453; A. Vehbi Ecer, "Atatürk'ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri", *Atatürkçü Düşüncede Din ve Laiklik*, Ankara 1999 (Atatürk Araştırma Merkezi yayını), 115-136.

(3) *Atatürkçülük*, I, 457; Ecer, aynı.

(4) Ünver Günay-Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, Kayseri 1998, 2. Baskı, 33-128.

(5) Günay-Güngör, 129-217.

(6) Günay-Güngör, 259; Sayın Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak da bu hususta çeşitli bildiri ve eserlerinde Devlet İslâmı, Medrese İslâmı, Halk İslâmı, Tekke (Mistik) İslâmı gibi ayırmalar yapar. Bak: Ecer, *Dinimiz İçin Dilimiz*, 72-73.

tır".⁷ Aynı dönemde Buhara ve Semerkand İslâm ilahiyatının merkezleri haline gelmiş ve bu bölge Ebu Mansur Muhammed el-Mâtürîdî gibi bir din bilgini yetiştirmiştir. Prof. Dr. Ünver Günay ve Prof. Dr. Harun Güngör'ün birlikte yazdıkları *Türk Din Tarihi* adlı eserde konumuzla ilgili şu satırlara rastlıyoruz:

"Samaniler döneminde Buhara, İslâm ilahiyatının en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. X. yüzyılda Eş'arî'ye paralel olarak, Orta Asya'da Mâtürîdî (öl. 944) muhafazakâr kelâmcıların formalizmi ile Mutezile'nin rasyonalizmini uzlaştırmak suretiyle Sünnî kelâmın esaslarını ortaya koyuyor ve Sünnî Türkler, fıkhıtan İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin mezhebinde karar kılarken itikada da Mâtürîdî'nin mezhebine intisab ediyorlardı"⁸

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ise aynı konu ile ilgili olarak şunları yazar:

"Büyük Selçukluların X. yüzyılın son çeyreğinden itibaren buldukları şartlar gereği Sünnî İslâmî kabul ve XI. yüzyılda İslâm dünyasında siyasi hakimiyeti ellerine geçirmeleri... İslâm âleminde sünnî İslâm düşüncesinin kesin üstünlüğünü sağlayan en büyük siyasi faktör oldu. Bu düşüncenin tam anlamıyla sistematik bir doktrin haline gelişinde Maverâünnehir ve Harezm bölgesinden yetişen âlimlerin payı şüphesiz ki çok büyük idi. Sünniliğin iki büyük inanç mektebinden birincisi olan Mâtürîdîlik (diğeri Eş'arîlik) Semerkand'da Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî (öl. 944) tarafından tesis edildi"⁹

Mâtürîdîlik, Türk kültür muhitinde ortaya çıkan ve tarih boyunca -günümüze kadar- özellikle Türk toplumları arasında yaygın duruma gelen, Türk kültüründe bir dinî (kelâmî) ekoldür.

Mâtürîdî'nin toplumumuz tarafından bilinmesi ve öğrenilmesi Türk kültür tarihi bakımından son derece önemlidir. Zira Mâtürîdî sadece Türk kültür muhitinin yetiştirdiği büyük bir bilgini olarak kalmamış, X.

yüzyıldan başlayarak günümüze kadar Türk toplumlarının inanç sistemine damgasını vuran bir kimse olmuştur. Gerçekten de Türkler İslâmiyet'e girdikten sonra ibadet ve sosyal ilişkilerini İmam-ı A'zam Ebu Hanife (öl. 767)'ye göre düzenlemişler, inanç ilkelelerinde (akaid'de) de Mâtürîdî'nin sistemini benimsemişlerdir. Türkler daha çok hoşgörülü, hayata ve bilime yönelik, insan sevgisine ve yardımlaşmaya dayalı yaşayışlarını bu iki büyük bilim adamına borçludurlar.

İslâm'dan sonraki Türk toplumlarının estetik anlayışlarının değer yargılarının ve toplumsal ilişkilerinin oluşmasında, şekillenmesinde dinî inanışlarının rolü vardır. Bu sebeple Türk-İslâm kültürünün kökenlerini iyi anlamak ve tespit etmek için kültürün önemli bir elemanı olan toplumun din anlayışını iyi bilmek gerekir.

Mâtürîdî'nin din anlayışı akılcı, ilimci, her türlü hurafeden uzak, başka ifadeyle çağlar üstü bir anlayışı telkin etmektedir. Zira, o, bilimi ibadetten üstün tutar, akli daima ön plânda bulundurur, akli olmayanın dininin ve ilminin olmayacağını iddia eder. Türk toplumu tarih boyunca Mâtürîdî'nin anlayışına, yani ilme ve akla bağlı kaldığı dönemlerde hoşgörülü, hurafelerden uzak, medenî ve parlak dönemlerini yaşamıştır. Günümüzde de Mâtürîdî'nin hoşgörülü, akılcı ve ilimci din anlayışının bilinmesi ve yaşanmasına ihtiyaç vardır. Bu sebeple Mâtürîdî'nin eserleri ve fikirlerinin değerlendirilmesinin kültür tarihi bakımından önemli olduğu kanısındayız.

Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği Ortam

A. Coğrafi Ortam

Ebu Mansur Muhammed el-Mâtürîdî (öl. H/333-M/944), eski tarihçilerin Maverâünnehir adını verdikleri Seyhun ve Ceyhun

(7) Günay-Güngör, 265.

(8) Günay-Güngör, 270-271.

(9) Ahmet Yaşar Ocak, "Din", *Osmanlı Devleti ve Tarihi*, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul 1998, II, 109-193.

ırmakları arasında kalan coğrafi bölgede dünyaya geldi ve oradaki Türk kültür muhitiinde yetişti. "Nebrin öte tarafında kalan" anlamındaki bu ifade ile belirlenen bölge "zamanla Türkleşmiş olan" ve "gerek nüfusunun kalabalıklığı, gerek topraklarının verimliliği bakımından" birinci sırada yer alan bir bölgedir.¹⁰ Prof. Dr. W. Barthold bir yazısında bu bölge ile ilgili olarak şunları yazar:

"Müslüman coğrafyacılar tarafından Maverünnehir'in mamurluğu, toprağının verimliliği, ekin, meyve vb. mabsulleriyle ehlî hayvanlarının bolluğu, nüfusunun çokluğu, cömertliği, misafirperverliği, yol ve geçitlerin mükemmelliği, ribat vb. hayır müesseselerinin çokluğu, halkın cesareti, ilim ve ma'rifete karşı meyil ve istidadı uzun uzadıya tasvir edilmektedir".¹¹

Maveraünnehir verimli toprağı, ormanları, sincap, tavşan ve benzeri gibi av hayvanları, ipek üretimi, altın, demir ve benzeri yer altı madenleri ile dikkati çeken, ticaret yollarıyla da her dönemde önemini koruyan bir bölge özelliğindedir.¹² Semerkand, Buhara, Merv, Belh, Tirmiz, Farab, Nesev, Baykent, Cend, Yenikent... gibi eğitim, ilim ve kültür merkezlerinin bulunduğu Maverünnehir, topraklarının verimliliği kadar¹³ kültür ve ilim adamlarıyla da önemini tarih boyunca hissettirmiştir.

B. Kültürel ve Tarihî Ortam

Maveraünnehir'in ilk halkının Arîler olduğu ve zamanla bu bölgenin Türkleştiğini yazan Barthold, Maverünnehir'in nüfusunun kalabalıklığı, topraklarının verimliliği bakımından "Türk egemenliğindeki eyâletler arasında genellikle birinci sırayı işgal"¹⁴ ettiğine işaret eder. Bu bölgeye İslâmiyet IX. yüzyıldan sonra girmiş, ancak büyük şehirlerin halkının Müslüman olmalarına rağmen diğer bölgelerinde "İslâmiyet'i kabul etmemiş olan Türk-Oğuzlar'ın"¹⁵ varlığı bilinmektedir. Tarihin bazı dönemlerinde *Türkistan* diye anılan¹⁶ Maverünnehir'e IX. yüzyılın ortalarına doğ-

ru Oğuz göçleri olmuş¹⁷ ve hızlı bir İslâmlaşma hareketi başlamıştır. Bu İslâmlaşma hareketinde "Maveraünnehir'de mevcut olan medreseler"¹⁸ başarılı çalışmalar yapmıştır. Yollar, kaleler, camiler, mescidler, ribatlar, tekke ve zaviyelerin çeşitli hayır kurumlarının inşa edildiği Maverünnehir şehirleşti, genişledi ve bir kültür merkezi haline geldi. Bir araştırmamız bu yükseliş dönemini şöyle anlatır:

"Bölgede büyük şehirlerin topoğrafik genişlemeleri, din, mezheb, halk tabakaları arasında mücadeleler, loncalar, tarikatlar, mahallî kültür kavramları ile İslâm dünyasının parlak bir uygarlık alanı haline gelen Maverünnehir'in ilk yükselişi Samanoğulları devrine rastlar"¹⁹.

Gerçekten de halkı Müslüman Türk olan Maverünnehir bölgesine IX. ve X. yüzyıllarda İran asıllı hanedan mensuplarının kurduğu Samanoğulları (874-999) hakim oldular ve onların hakimiyetleri döneminde bazı yazarların ifade ettiklerine göre Maverünnehir halkı arasında "bilimsel çiçeklenmelere tanık olunduğu" ve "elverişli şartlar dolayısıyla ırk ve milliyetçilikten bağımsız olarak sürekli bir kültürel etkinliği"²⁰ nin mevcudiyeti kendini göstermektedir. Bu bölgede yetişen sayısız bilim adamlarını ve alanlarını saymakla bitmez.²¹ Ancak Arap asıllı yazarlardan

(10) W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. H. Dursun Yıldız, İst. 1981, 83.

(11) W. Barthold, "Maveraünnehir", *İA*, VII, 408-409.

(12) Yakut. b. Abdullah el-Hamevi (Rumi), *Mu'cem'ül-Buldan*, Beyrut 1957, V, 45-47; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 84 vd.; İsmet Parmaksızoğlu, "Maveraün-Nehr", *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, 333-334.

(13) Tarım ve sulama kanalları için bak: Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 134 vd.

(14) Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 83.

(15) W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Derler*, Yay. K.Y. Koprıman-A. İ. Aka, Ankara 1975, 79.

(16) W. Barthold, "Türkistan", *İA*, XII-2, 140-142.

(17) İbrahim Kafesoğlu, "Oğuzlar", *İA*, XII-2, 188-191.

(18) Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, 78.

(19) İsmet Parmaksızoğlu, "Mavera ün-Nehr", *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, 333-334.

(20) G. Anawati, "Bilim", Çev. T. Koş, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, IV, 315-352.

(21) Bu bölgenin İslâmlaşması hakkında bak: Osman Turan, *Seçukluklar Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, 49 vd.; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 83 vd.; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, 76 vd.; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. S. Tuğ, İstanbul 1980, II, 332 vd.; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 1992, 15 vd.; Muhammed Arslan, *Kuteybe b. Müslim ve Zamanı*, Kayseri 1986, E. Ü. Sosyal Bil. Enst. Basılmamış yüksek lisans tezi.

birçokları Arabistan dışındaki bölgeleri ilmî faaliyetler bakımından geri olarak görmüş ve göstermişlerdir. Arapların dışındaki milletlerin halklarına hür insan olarak bakmadıkları ve onlara *mevâlî* (yani köle ile hür arasında bir sosyal sınıf) dedikleri bilinmektedir.

Günümüzde de Prof. Muhammed Ebu Zehra, İslâm mezhepleri ile ilgili olarak yazdığı bir eserinde Mâtürîdî'nin çağdaşı bilginlerden *Hasan el-Eş'arî*'den bahsederken: "... Eş'arî, düşmanın otağına son derece yakındı ve Mutezile'nin vatanı... Basra'da bulunuyordu. Fakihler ve muhaddislerle Mutezile arasında cereyan eden çarpışmalar hep Irak'ta olmuştur ki, Basra da Irak mezheplerinden biri idi" diye yazar. Sözlerinin devamında Mâtürîdî'nin bulunduğu ortamın buraya uzaklığından bahisle, Mâtürîdî'yi bu ilmî "savaşın gürültüsüne" ve yankısına uzaktan kılıç sallayan kişi olarak anlatmak ister.²² Oysa ki Mâtürîdî de, yetiştiği Türk kültür ortamının vatanı olan Maverâünnehir de -özellikle X. yüzyılda- önemsenmemesi mümkün olmayan kişi ve yerdir. Bazı eski yazarlarca, bu bölgedeki "halkın cesareti, ilim ve maariife karşı meyil ve istidadı uzun uzadıya tasvir edilmektedir"²³. Mısırlı bilginlerden Ahmed Emîn (1886-1954) *Zuhr ül-İslâm* adlı eserinde "Horasan ve Maverâünnehr" başlığı altında bu bölgenin -Mâtürîdî'nin yaşadığı yüzyıldaki bilginlerinden, ilmî ve edebî hareketliliğinden söz eder.²⁴ Ahmed Emîn'in anlattığına göre X. yüzyılda yaşamış bulunan coğrafyacı²⁵ Mukaddesî (946-1000), Mâtürîdî'nin yetiştiği Maverâünnehir hakkında şunları yazar:

"Bu bölge o bölgelerin en üstünüdür. Bilginlerin ve saygın kişilerin dâbâ çok bulunduğu bir yerdir. Orası hayrın kaynağı, ilmin merkezi, İslâm'ın sağlam merkezi ve büyük kalesi, hükümdarı kralların en hayırlısı, askerleri, askerlerin en hayırlısıdır. Burada bilginler, kralar düzeyine ulaşmıştır"²⁶.

Gerçekten de Mâtürîdî'nin yaşadığı çağda Semerkand ve çevresinde, başka ifa-

deyle Maverâünnehir'de ilmî bir muhit oluşmuştur. Bir araştırmacımızın ifadesiyle: "Maverâünnehir kültür çevresinde yetişmiş ve İslâm-Türk kültür ve medeniyetinin büyük mimarları arasına girmiş olan Farabî, Mâtürîdî, Buharî, Tirmizî, İbn Sina gibi dâbâ nice âlim ve filozoflar²⁷ hem Türk, hem İslâm ve dünya ilim hayatında fikir ve düşünce hareketlerine öncülük etmişler, canlılık getirmişler ve yön vermişlerdir... İslâmî ilimlerden başka tıp, matematik, astronomi, felsefe, fizik, kimya, tabiat, tarih ve coğrafya gibi müsbet ilimlerde de,²⁸ Maverâünnehir kültür çevresi, pek çok âlimin yetişmesine merkezlik etmiştir"²⁹.

W. Barthold'un beyanına göre: Maverâünnehir, "Etnografik bakımdan Arîler tarafından işgal edilmiş ve zamanla Türkleşmiştir",³⁰ Göktürklerin ve 960'dan sonra Karluk ve Oğuz Türklerinin yönetimlerine geçmiştir. Bu bölgeye Emevî valî ve komutanı *Ubeydullah b. Ziyad* tarafından ordu sevk edildi, 674 yılında Buhara kuşatıldı, Buhara hükümdarı *Kabac Hâtun* sulha zorlandı ve bölge halkı İslâmiyet'le tanıştı. Daha sonra *Kuteybe b. Müslim* (669-715) bu bölgeye yönlendirildi ve bu bölge halkı Müslüman oldu.³¹ 874-999 yılları arasında hüküm süren ve İranlı olan Samanoğulları (Samanîler), Maverâünnehir'e hakim oldular. Samanoğulları döneminde büyük ilim, din, edebiyat ve fikir adamlarının yetişmesine zemin hazırlandı, edebiyat,

597

(22) M. Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, Çev: E. R. Fiğlalı-O. Eskicioğlu, İstanbul 1970, 239.

(23) Barthold, "Maverâünnehir", *İA*, VII, 408-409.

(24) Ahmed Emîn, *Zuhr ül-İslâm*, Kahire 1960, I, 259-276.

(25) Mukaddesî için bak: H. J. Kramers, "Mukaddesî", *İA*, VIII, 562-563.

(26) Ahmed Emîn, I, 260.

(27) Bu isimlere ilâveten İbn Hibbân, Haccac en-Nisaburî, Muhammed b. Ali eş-Şaî, İbn Furek, Beyhâkî, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Şakik ül-Belhî... gibileri sayılabilir. XI. ve XII. yüzyıldaki hukuk bilginleri için bakınız: Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavera al-Nahr İslâm Hukukcuları*, Ankara 1976.

(28) Bu konuda kısa bilgi için bak: Lütfi Göker, "Bilimin Gelişiminde Buhara, Semerkand ve Basra'nın Önemi", *Buhari Uluslararası Sempozyumu (18-20 Haziran 1987)*, Kayseri 1996, 19-38.

(29) K. Göde, "Buhari'nin Yetiştirdiği Kültür Muhiti", *Buhari Sempozyumu*, 5-10.

(30) Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 83.

(31) Bakılabilir: Arslan, yüksek lisans tezi; Taberî, *Tarih ül-Ümmet ve'l-Mülük*, Beyrut 1964, VI, 396 vd.; Mehmet Şeker, "Buhari'nin Memleketi Buhara'nın Fethine Bir Bakış", *Buhari Uluslararası Sempozyumu*, 11-17; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976.

din ve ilim adamları korundu.³² Bu devre ve ortam içinde Mâtürîdî, İslâm dininin doğru anlaşılması ve savunulması ile ilgili eser ve gayretleriyle dikkati çekti.

Mâtürîdî'nin yaşadığı zaman dilimi içinde İslâm dünyası siyasî ve fikrî çalkantılar içindeydi. Özellikle fikrî çalkantıların, tartışmaların sebeplerini Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan olaylara dayandıran ve bağlayanlar vardır. Gerçekten de ortaya çıkan yeni olay ve durumlar o günkü Müslüman halk arasında farklı yorumların doğmasına sebep olmuş bir grubun *mümin* dediklerine başka bir grubun *kafir* dediği görülmüştür. Bütün bu farklı gruplar kendi görüşlerini Kur'an ve sünnetten deliller bularak kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu arada fetih hareketlerinin meydana getirdiği yabancı din ve kültürlerle sıkı temas zorunluluğu ayrılıkları daha da derinleştirdi ve hızlandırdı. Müslümanlar daha önceleri konuşmaya cesaret edemedikleri itikadî (inançla ilgili) meseleleri açıkça tartışır oldular. Mâtürîdî'nin bizzat kendi eseri olan *Kitab üt-Tevhid*'in çeşitli sayfalarında anıldığına göre o dönemde seneviye, cebriyye, haşeviye, deysaniyye, havaric, dehriyye, zanadika, sümeniye, kaderiyye, şia kerramiyye, mucessime, mecusiyye, mürctie, mutezile, müşebbihe... gibi grupların varlığı bilinmektedir. Yıkıcı fikirleri taşıdığı kabul edilen bu akımlara karşı İslâm dinini akılcı bir yolla savunmak iddiasıyla *Mutezile* ortaya çıktı.³³ Bu mezhep Emevî ve Abbasî halifelerinin bazılarının desteğini de sağladı. Halife *Vâsık* (841-846) dönemi Mutezilenin altın çağı olduğu kadar, bu mezhepten olmayanlara karşı baskı ve zulmün arttığı bir dönem olarak tarihe geçti. Bu halifenin, Kur'an'ın *Kelamullah* olduğunu ve Allah'ın ahirette görülebileceğini söyleyen bir kimseyi "*Tanrıyı cisimlere benzetiyor*" diyerek bizzat kendi eliyle öldürdüğü anlatılır.³⁴ Mutezilenin bu ve buna benzer acımasız baskıları sebebiyle, Mutezilenin kullandıkları metotları kullanarak karşıt bir grup oluştu. İslâm

dünyasının üç ayrı bölgesinde Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde İslâm inancını savunan üç büyük din bilgini ortaya çıktı.

Arabistan'da *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî* (öl. 935), Maveraünnehir'de *Ebu Mansur el-Mâtürîdî* (öl. 944), Mısır'da da *Ebu Cafer et-Tabavî* (öl. 933) yıkıcı akımlara karşı fikrî alanda savaş açtılar. Kırk yaşına kadar hizmet ettiği ve aralarında bulunduğu Mutezileden ayrılan *Eş'arî*; "*Mutezilenin akidelerini gene onların silahlarını kullanarak, yani deliller ile reddetmiş*"³⁵ ve "*akıl ile nakli birleştirerek*" sünnet kelâm (ilahiyat) ilmini oluşturmuştur.³⁶ Aristo'nun kıyas nazariyesini "*dini savunma aracı haline*" getiren *Eş'arî* bu metodu sebebiyle bazı grupların, özellikle Hanbelîlerin tepkileriyle karşılaştı. Ancak "*Arap dilinin hüküm sürdüğü bölgelerde*" geniş yandaşlar buldu.³⁷

Ebu Cafer et-Tabavî ise fıkhıta (İslâm hukuku ve felsefesinde) rey (akıl) taraftarı ve *Ebu Hanife*'nin izleyicisi olarak *Eş'arî* ve *Mâtürîdî*'nin yapmak istediklerine yakın görüşler ileri sürdü. Bir Batılı bilgin *Tabavî*'nin *Eş'arî* ile *Mâtürîdî* arasındaki konumunu şöyle açıklar:

"Bu hareketin (sunnî ilm-i kelâmının) ilk temsilcisi olarak *Eş'arî*'nin adını zikretmiş-tik, çağdaşları olan *Semerkeandlı Mâtürîdî* ile *Mısırlı Tabavî* aynı şekilde, bu anlayışın temsilcileridirler. Bununla beraber *Tabavî* hemen hemen unutulmuş gibidir. *Eş'arî*lik ve *Mâtürîdî*lik uzun müddet rakip sünnet kelâm sistemleri

(32) Bak: W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev: M. F. Köprülü, Ankara 1963, 47 vd.; V. F. Buchner, "*Samaniler*", *İA*, X, 140-143; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 267-321; Ahmed Emin, I, 260 vd.

(33) Mezheplerin doğuşu ile ilgili bilgi için bak: Şehristânî, *el-Milel v'en-Nihal*, Mısır 1961, I, 21 vd.; Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makalat ül-İslamiyyin ve İhtilâf ül-Musallin*, Kahire 1950, I, 34, vd.; Yaşar Kutluay, *İslamiyyet'te İtikadî Mezheplerin Doğuşu*, Ankara 1959; Y. Kutluay, *İslâm ve Yahudî Mezhepleri*, Ankara 1965, 31 vd.; Muhammed ül-Behîy, *İslâm Düşüncesinin İlahî Tarafı*, Çev: Fuat Sezgin, İstanbul 1948, 23 vd.

(34) Zühdi Hasan Carullah, *el-Mu'tezile*, Kahire, 1947, 178-179.

(35) H. Ritter, "*Eş'arî*", *İA*, IV, 390-392.

(36) D.B. Macdonald, "*Kelâm*", *İA*, VI, 538-545; Ayrıca bak: İrfan Abdülhamid, "*Eş'arî*", *TDVİA*, XI, 444-447; Yusuf Şevki Yavuz, "*Eş'ariyye*", *TDVİA*, XI, 447-455; F. Krenkow, "*Tabavî*", *İA*, XI, 928-930; Avni İlhan, "*Buharî Dönemi Mezhep Hareketleri*", *Buharî Uluslararası Sempozyumu*, 47-50.

(37) W. Montomery Watt, *İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, Çev: S. Ateş, Ankara 1968, 79 vd.

olarak devam etti, Mâtürîdî mezhebi halen Müslüman Türkler arasında yaşamaktadır”³⁸.

İşte böylesi bir ortam ve özellikle Türk kültür muhiti içinde yetişen Mâtürîdî dünya Müslümanlarının özellikle Türklerin çoğunluğunun rağbetini kazanan büyük bir din bilgini olarak kendini kabul ettirmiş ve Mâtürîdîlik de Türk kültür hayatında kendine yer bulmuştur.

Mâtürîdî Kimdir?

Asıl adı *Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî es-Semerkindî* olan bu Türk bilgininin Mâtürîdî (*Mâtürîdî*) veya Semerkandlı (*Semerkindî*) adlarıyla tanındığı bilinmektedir. Bu adlarla anılmasının sebebi doğum yerindedir. Zira *Muhammed el-Mâtürîdî* Maverâünnehir bölgesinde bulunan Semerkand’ın³⁹ *Matürîd* kasabasında⁴⁰ doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte H/238-M/862 yılı civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁴¹ Bu sebeple doğum tarihi konusunda tabakat kitaplarında açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Mâtürîdî*’nin ölüm tarihi olarak gösterilen H/333-M/944 tarihinde ittifak vardır. Mâtürîdî’nin Semerkand’ın *Câkerdîze* mahallesinde bilginlerin defnedildiği mezarlığa gömüldüğü⁴² bilinmektedir.

Mâtürîdî, kendi bölgesindeki, Hanefî ekolüne bağlı bilginlerden ders almıştır. Ebu’l-Mu’in en-Neseî (1046-1115)’nin “*Tebîrat ül-Edille*”sinde verdiği bilgilere göre⁴³ Ebu Hanîfe’nin (150-769) talebeleri İmam Ebu Yusuf (182-798) ve İmam *Muhammed eş-Şeybanî* (189-804)’den ders alan Süleyman el-Cüzcânî’nin talebeleri *Ebu Nasr el-İyazî*, *Ebubekr Ahmed el-Cüzcânî*, kadî *Muhammed b. Mukatil er-Râzî*, *Nusayr b. Yahya el-Belhî*’den ders almıştır.⁴⁴ Fıkıh ve kelâm (ilahiyat) bilgileri ile Ebu Hanîfe’nin düşünce sistemini, akılcı, hürriyetçi ve hoşgörücü dayalı metotlarını bunlardan öğrendi ve benimsedi. Bu yönleriyle çağdaşları *Ebu’l-*

Hasan el-Eş’arî (öl. 935) ve *Ebu Cafer et-Taba-vî* (öl. 944)’den ayrıldı.

Mâtürîdî’nin birçok kitapları olduğu bibliyografya kitaplarında anılır. Ancak bunlardan bize kadar gelenlerin başlıcaları şunlardır:

Kitab üt-Tevhîd: Mâtürîdî’nin akaid ile ilgili en önemli eseri olup Cambridge Üniversitesi’ndeki tek yazma nüshasına dayanılarak, İskenderiye Üniversitesi Felsefe profesörlerinden *Dr. Fethullah Huleyf* tarafından 1970 yılında Beyrut’ta basılmıştır.⁴⁵

Te’vilâtü Ebli’s-Sünne: Mâtürîdî’nin -dünyada birçok yazma nüshaları bulunan- tefsirle ilgili bu eserinin birinci cildi *İbrahim ve Seyyid Avazeyn* kardeşler tarafından 1971 yılında Kahire’de bastırıldı. Gene başlangıcından itibaren bir bölümü *Dr. Muhammed Müstefiz er-Rahman*’ın tahkiki ile *Casim Muhammed el-Cuburî* tarafından 1983 yılında Bağdat’a neşredilmiştir. Eserin Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi’nde 47 numarada kayıt-

(38) De Leacy O’Leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, Çev: H. G. Yurdaydın-Y. Kutluay, Ankara 1959, 111.

(39) Bak: H. H. Schaefer, “*Semerkind*”, *IA*, X, 468-471; Hamevî, *Mu’cem ül-Bıldan*, III, 247 vd.; Abdullah b. Abdülaziz el-Kübra el-Endelustî, *Mu’cemun ma İsta’cem min Esmâ il-Bilâd v’el-Mevâdîğ*, yayınlayan: Mustafa Şakâ, Beyrut 1983, III, 754-755; Muhammed b. Abdülün’im el-Hümeyrî, *er-Ravâ ül-Mîtar fi Haber il-Aktar*, yayınlayan: Dr. İhsan Abbas, Lübnan 1975, 322-323.

(40) Schaefer, aynı yer; Semerkand’ın bir mahalle veya nahiyesidir. Bak: D. B. Macdonald-A. Ateş, “*Matürîdî*”, *IA*, VII, 404-406; Ahmed b. Musa el-Hayalî, *Haşiyet ül-Hayalî*, Mısır, Tarihsiz, 14; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 116.

(41) Bu tahmin Mâtürîdî’nin *Kitab üt-Tevhîd*’ini yayınlayan İskenderiye felsefe profesörü *Dr. Lüfüllah Huleyf*’in görüşüdür. Bak: Mâtürîdî, *Kitab üt-Tevhîd*, yayınlayan: L. Huleyf, Beyrut 1970, Önsöz, 2; Muhammed b. Tavî et-Tancı, “*Abu Mansur al-Mâtürîdî*”, *A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1955, I-II, 1-10.

(42) Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 116, 224 numaralı dipnot; Tancı, aynı makalede 2 numaralı dipnot; Ayrıca bak: A. Ahmedov, “*The Studies Chokardîza*”, *Transactions of The International Conference Imam al-Moturidi and His Place in The Islamic Philosophy*, Semerkand, Kasım 2000, (Özbekistan Bilim Akademisi’nin düzenlediği sempozyum), 76-78.

(43) Neseî’nin bu kitabı Prof. Dr. *Hüseyn Atay* tarafından yazma nüshaları karşılaştırılarak *tenkidli neşre* hazırlanmış, birinci cildi T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır. Eserin diğer bölümlerinin yayını ile Türkçeye çevirisinin yapılmasının yararlı olacağı kanısındayım. Ebu’l-Mu’in Meymûn b. Muhammed en-Neseî, *Tebîratül-Edille fi Usulî d-Dîn*, Hazırlayan: H. Atay, Ankara 1993, T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, I.

(44) Kemal Işık, *Matürîdî’nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1980, 13-17; Mâtürîdî’nin hocaları ve talebeleri için bak: M. Ragıb İmamoglu, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî ve Te’vilât ül-Kur’andaki Tefsir Metodu*, Ankara 1991, 16-19.

(45) 206 yaprak (varak) olan eseri Dr. F. Huleyf 58 sayfalık Arapça, 43 sayfalık İngilizce önsözle 401 sayfalık metin halinde 1970 yılında Beyrut’ta yayımlandı.

lı 667 varak (yaprak)'lı nesih bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁴⁶

Risaletün Fi'l-Akaid: Profesör Yusuf Ziya Yörükân tarafından "İslâm Akaidine Dair Eski Metinler" (Ankara 1953) adı altında Arapça metni ve tercemesi yayımlandı.

Mâturidî'nin Türk-İslâm Dünyasında Tanınması

Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî, Türk ilmî muhitinin yetiştirdiği, dünya Müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun önder olarak tanıdığı, İslâm dini tarihinde eşine az rastlanan din bilginlerinden biridir. Onun teolojik birçok orijinallikleri mevcuttur. Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî X. yüzyılın Semerkand, Buhara ve yakın çevresinin ilmî muhitinin eseri olarak yetişmiş; kelâm ve felsefe gibi akli ilimlerin bu bölgede yerleşmesinde rolü olmuştur. Böylesine önemli kabul ettiğimiz Mâturidî çağdaşlarını ve kendinden sonraki nesilleri hangi ölçüde etkilemiş ve hangi ölçüde tanınmıştır?

Mâturidî hakkında, Mâturidî'nin çağına yakın zamanda yaşamış ve önemli eserleri bulunan yazarlarda tatmin edici bilgi bulamaktayız. *Ebu'l-Mu'in en-Nesefî* (505/114)'nin *Tabsiret ül-Edille*'sini⁴⁷ bir yana bırakırsak, Mâturidî'nin adı, kişiliği, görüşleri ile ilgili bilgilerin mutlaka bulunmasını umduğumuz bazı eserlerde konunun, sükutla geçiştirildiğini görüyoruz. Meselâ:

1. İbn ül-Nedîm'in (379/987) "*el-Fihrist*" inde;

2. Şehristanî'nin (548/1153) "*el Mîlel ve'n Nihal*" inde;

3. Abdülkâhir el-Bağdadî'nin (429/1037) "*el-Fark Beyn el Firak*" ında;

4. İbn Hazm el-Endelüsî'nin (456/1063) "*Kitâb ül-Fisâl*" inde;

5. İbn Hallikân'ın (631/1282) "*Vefeyât*" ında;

6. İbn Haldun'un (808/1406) ünlü "*Mukaddime*" sinde;

7. Suyutî (910/1505) nin "*Tabakat ül-Müfessirîn*" inde Mâturidî ile ilgili herhangi bir bilgi bulamamaktayız.⁴⁸ Bu kişilerin Mâturidî gibi bir kişiyi duymamış olmaları biraz imkânsız görünmektedir. Mâturidî'nin tanınma yönünden H/8-M/14. yüzyıla kadar mübhem bırakılmasının bizce sebepleri şöyle sıralanabilir:

a) *Milliyet Taassubu*: Mâturidî'nin çağında Arapların, Arap olmayan Müslümanlara karşı tavır ve itimatları menfidir, kuşkuludur. Arap ırkçılığı ve kayırmacılığı fiilî ve hissî olarak zaman zaman küllenmiş olmakla beraber en azından kıvılcım olmaktan devam etmiştir. Müslümanlardan, cizye vergisinin alınmaya çalışıldığı, ikinci sınıf (mevalî) insan kabul edildiği bilinmektedir. Böyle bir anlayışın bulunduğu yerde Hasan el-Eş'ari'yi ehl-i sünnet akidesinin yegâne temsilcisi ve savunucu olarak göstermeme, Mâturidî'nin etkisini gizleme meylî doğmuştur.⁴⁹ Bu

(46) Mâturidî'nin tefsiri ve özellikleri hakkında Türkiye'de araştırmalar yapılmıştır. Bak.: Muhammed Eroğlu, *Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî ve Tevîlât ül-Kur'an*, 1971; M. Ragıp İmamoglu, *İmam Ebu Mansur Mâturidî'nin Tevîlât ül-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, Ankara 1973; Talip Özdeş, *İmam Mâturidî'nin Tevîlâtında Tefsir ve Metodoloji*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997, Basılmamış Doktora Tezi; Hüseyin Uysal, *İmam Mâturidî'nin Tevîl Anlayışı*, İzmir, 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, Doktora Tezi; Mâturidî ve eserleri hakkında Türkiye'de yapılan araştırma ve yayınlar için bakınız: A. Vehbi Ecer, "*Türkiye'de Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî ile İlgili Araştırma ve Yayınlar*", *Türk Kültürü Dergisi*, Mayıs 2000, Sayı 445, 308-314.

(47) Bu eser Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Atay tarafından iki cilt halinde "edition critique" yapılmış ve bir cildi Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır. Ebu'l-Mu'in Meşmun b. Muhammed en-Nesefî, *Tebriset ül-edille*, Tahkik ve ta'lik: Prof. Dr. Hüseyin Atay, Ankara 1993, 626+78 sayfa.

(48) Bu konu için bakınız: A. Vehbi Ecer, *Türk Din Bilgini Mâturidî*, Ankara 1978, 14; Tancı, aynı makale.

(49) Prof. Muhammed b. Tawit et-Tancı, şunları yazar: "Eski İslâm müellifleri, bibliyografya kitaplarında Mâturidî hakkında aradıklarını bulamamaktan şikâyet etmişlerdir. Muasır araştırmacılar da, bunun ehl-i sünnet kelâm ilmi üzerinde Mâturidî'nin kuvvetli tesirini saklamaya karşı duyulan bir temayül mahsulü olduğunu tasavvur etmiş ve saklama keyfiyetine de yalnız muasır meslektaşları Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'yi sünnet akidesini müdafaya ve ehl-i sünnet mehalif taşkın fırkalarla mücadelede koyulmuş İslâm büyüğü olarak gösterme arzusunun sebep olduğunu düşünmüşlerdir". Bak.: Tancı, *aynı makale*; Müslüman olmayan tab'adan alınan vergi olan cizye Vali Haccac b. Yusuf zamanında Arap olmayan müslümanlardan alındı, Arap olanlardan alınmadı. Bak.: M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, İstanbul 1935, III, 2507-2509; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, I, 297-302; Arap olmayan Müslümanlara "mevalî" denilirdi. Bir tarihinin ifadesiyle "Mevalî, Araplarca pek itibar görmüyordu. Bunlar orduda hizmetleri esnasında at üzerin-

faktör, tek ve yegâne faktör olmamakla beraber ihmal edilmemesi gereken bir faktördür.⁵⁰

b) *Semerkand Bölgesinin Hilâfet Merkezine Uzaklığı*: Hilâfet merkezi Bağdat'ta yaşayan bilginler Semerkand'da neler olup bittiği ile ilgili değildiler. İslâm dünyasınca hilâfet merkezi ve hilâfet merkezine yakın yerlerdeki bilginler dikkatle izlenmekte ve yakından tanımakta önemli bir faktör olmaktadır. W. Montgomery Watt, Mâturidî'nin tanınmamasının önemli bir sebebi olarak "hilâfet merkezinden uzakça bir eyalette yaşamış ve çalışmış olması"nı⁵¹ gösterir. Zira o zamanın kültür ve ilim merkezi hilâfet merkezinin (Bağdat'ın) içinde bulunduğu Irak idi. Bu kültür merkezinden uzaklık, Mâturidî'nin, çağında Eş'arî'den daha iyi tanınmamasının sebeplerinden biridir.⁵²

c) *Semerkand'ın Dinî Merkeze Uzaklığı*: Mekke ve Medine Müslümanların hac ve umre vesilesiyle uğradıkları sadece kutsal topraklar değil, iktisadî ve ilmî pazarlamanın, ilmî tartışmaların yapıldığı yerd. Her yıl bütün bölgelerden gelen bilginler, büyük bir kültür merkezi olan Mekke ve Medine'de Arabistan bölgesi fikir hareketlerini, ilmî faaliyetlerini takip ediyor ve İslâm dünyasının her yerine yayılıyordu. Her yıl binlerce insan toplanıyor ve dağılıyordu. İnsan vücudunda kanların bütün organlara yayılması ve toplanması nasıl kalp vasıtasıyla oluyorsa, Mekke ve Medine de İslâm dünyasında aynı kalp görevini yerine getiriyordu. Her gelen Müslüman önce Arabistan bölgesinin ilim ve fikir hareketlerini takip ediyor, gittiği bölgelerde elde ettiği bilgileri, yaptığı temasları anlatıyordu. Bu sebeple hayatını Irak'ta geçiren Eş'arî, Mâturidî'den daha fazla tanınıyordu.⁵³

d) *Mâturidî'nin Anlaşılmasının Güçlüğü*: Mâturidî, çağdaşı *Tahavî* ve Eş'arî'ye oranla daha akılcı ve ilimcidir. Nasların (âyet ve hadislerin) zarihlerine (düz, görünen anlamlarına) bağlılıkta Eş'arî, Mâturidî'den daha ilerdedir. Selefiyeye daha yakındır.

Mâturidî'nin izahlarının akılcı ve soyut oluşu yönünden anlaşılması güç olmuş, nasların anlaşılmasında aklın ihmal edilmesi halk arasında daha çok dindarlık sayılmış olması yönünden Eş'arî daha fazla taraftar toplamıştır.⁵⁴ *Sadrü'l-İslâm Muhammed Pezdevî* (493/1099) Mâturidî'nin bu özelliğine işaretlerle şöyle yazar:

"...Şeyh Ebu Mansur'un yazdığı *Kitab üt-Tevhîd*'de biraz kapalılık ve uzatma, terkinde ise bir nevi zorluk vardır. Eğer bunlar olmasaydı bize kafi gelecekti".⁵⁵

Maksatlı veya maksatsız, Mâturidî'nin ihmaline sebep olan bu olumsuz şartlara rağmen onu takip edenler, onun ilmini yayanlar çıkmıştır. Bu yayılma ve tanınma özellikle bilginler yoluyla olmuştur. Bu konuda ilk akla gelmesi gereken isim "*Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed b. Mehbûl en-Neseî*" (508/1115) dir. *Ebu'l-Mu'in en-Neseî*'nin⁵⁶ "*Tebisiret*

de değil, yaya olarak savaşıyorlar ve kahramanlıkları ile göze çarpanca şüpheli gözle bakılıyordu. Bunlara her ne kadar ücret ve ganimetten hisse veriliyor idiyse de, muntazam aylık almıyorlardı. Divanda, yani askeri maaş cetvelinde kayıtlı değildiler". Bak.: Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, Çev. Filiz İşıtan, Ankara 1963, 236.

(50) Doç. Dr. Saim Yeprem, bu hususu, "pek isabetli görünmeyen bir *ibtinal*" olarak nitelendirir. Bak.: Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İman Mâturidî*, İstanbul 1980, 252-253.

(51) W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1981, 390.

(52) Kemal Işık, *Mâturidî'nin Kelâm Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1980, 10.

(53) Kâbe ve önemi için bakınız: A. Vehbi Ecer, *Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi*, Onuncu Türk Tarih Kongresi Tebliği, ilgili referanslar.

(54) Akıl-nakil münasebeti yönünden Mâturidî ve Eş'arî'nin görüşlerinin farkları için bakınız: Ecer, 25-45; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi-Giriş*, İstanbul 1981, 143-147.

(55) İmam Ebu Yusuf Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Şerafeddin Gölçük, İstanbul 1980, 3; Bir bilginimiz bu konuya şöyle işaret eder: "Mâturidî'nin problemlere, Bağdad dini ortamında yetişen Çağdaş Ebu'l-Eş'arî'den daha felsefi bir açıdan yaklaşması, içinde bulunulan... değişik kültürel ortamların etkisinden olsa gerektir... Mâturidî'nin *Kitab üt-Tevhîd-i*, genellikle, alışılmamış ve dağınık üslubu dolayısıyla, muğlak ve takibi zor olarak kabul edilmiştir... Mâturidî'nin ifade tarzının kapalı ve zor anlaşılır olması... o devre ait ilmî bir üslubun teşekkül etmemiş olması hususu ile yakından ilgilidir..." Bak.: M. Sait Yazıcıoğlu, "Mâturidî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması: Ebu Mansur Mâturidî ve Ebu'l-Mu'in Neseî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1985, Sayı: 27, 281-298; Ayrıca bk.: Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Mâturidî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul.

(56) Ebu'l-Mu'in en-Neseî'nin hayatı ve eserleri için bakınız: Yazıcıoğlu, aynı makale ve aynı tez; Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyyet ül-Ârifin*, İstanbul 1955, II, 487; Laknevi, *el-Fevaid ül-Behiyye*, Mısır 1324, 216; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 1969, VIII, 301; İbn Kutluboğa, *Tâc üt-Teracim*, Bağdad 1962, 58; Ömer Rıza Kehâle, *Mu'cem ül-Müellifin*, Şam 1961, VIII, 66; Yusuf Elyan Serkis, *Mu'cem ül-Matbuat*, Mısır 1928, II, 570; II, 1845; C. Brockelmann, *GAL*, I, 357; Fuad Sezgin, *GAS*, I, 601; Ecer, 76.

ül-Edille” adlı eseri⁵⁷ Mâturidî ekolünün “*Kitab üt-Tevhîd*”den sonra en önemli kaynaklarından biridir. Dr. Fethullah Huleyf, Ebu’l-Mu’in en-Neseî’nin önemini şöyle belirtir:

“Eş’ariler arasında Ebu Bekr el-Bakullânî ve Gazzalî’nin yeri neyse, Mâturidîler arasında da O’nun yeri aynıdır. Tebsiret ül-Edille adlı yazma eseri Mâturidî’nin *Kitab üt-Tevhîd*’inden sonra bütün Mâturidîler için ikinci kaynaktır. Ömer en-Neseî’nin *el-Akaid ün-Neseîyye*’si Tebsiret ül-Edille’nin bir fibrîstî durumundadır. İmam Nureddin es-Sabunî (580/1184) *Fabrüddin er Râzî* (606/1209) ile tartışmaları sırasında şöyle der:

- Ey insanlar! Ebu’l-Mu’in en-Neseî’nin yazdığı Tebsiret ül-Edille adlı eserini okudum. Tabkik ve tetkik hususunda onun üzerine bir kitap olmadığına inanıyorum.”⁵⁸

Sadr ül-İslâm Muhammed el-Pezdevî (493/1099) nin *Usul üd-Din* adlı eseri Mâturidîyenin eski kaynaklarından biridir.

602

Mâturidî’nin sistemini savunan yayınlardan bir diğeri de Nureddin es-Sabunî (580/1184) dir.⁵⁹

Kısaca Ömer en-Neseî diye andığımız Ebu Hafıs Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Neseî (537/1142) Mâturidî’nin en önemli takipçisi, Mâturidîliğin en etkin yayıcısıdır.⁶⁰ Onun hacim bakımından küçük olan Akaid adlı eseri büyük bir rağbet görmüştür. Bu eser *Ebu’l-Mu’in en-Neseî’nin Tebsiret ül-Edille*’sinin özeti durumundadır ve asırlarca Müslümanların el kitabı haline gelerek büyük ilgiye mazhar olmuştur. Bu esere birçok şerhler yazılmış, nazma çevrilmiştir. Bu şerhlere din bilginleri tarafından hâşiyeler yapılmıştır.

Akaid’in *Ferganalı Ali b. Osman el-Üşî* (575/1179) tarafından H/569-M/1173 yılında “*Emâli*” adıyla manzum hâle getirildiğini biliyoruz. Bu manzum Akaid’in yani Emâli’nin İzzeddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Cema’a (819/1416), Şemsüddin Muhammed en-Niksarî (901/1495), Aliyyü’l-Kari

(1045/1605) tarafından yapılan tanınmış şerhleri ile birlikte diğer şerhlerinin sayısı otuzun üzerindedir.⁶¹ Ömer en-Neseî’nin Akaidi’nin en önemli şerhlerinden biri Eş’arî mezhebi bilginlerinden Sa’düddin Mesud b. Ömer et-Teftazanî (791/1389)’nin olanıdır. “*Şerh ül-Akaid in-Neseîyye*” adını taşıyan bu eser on dört asır İslâm dünyasının ders kitabı olma⁶² şerefine mazhar olmuştur.

Neseî ailesinden *Ebu’l-Berekât Hafızüddîn en-Neseî* (710/1310)’nin “*el-Umde*” adlı eseri ve bu eserin aynı yazar tarafından “*el-İtimad f’i’l-İtikad*” adıyla yapılan şerhi Mâturidîyenin önemli kaynaklarından. Bu arada İbn Human diye şöhret bulan bilginlerden *Kemalüddin Muhammed b. Abdülvâhid* (861/1457)’in “*el-Müsayere*” kısa adıyla anılan bir Akaid kitabı yazdığı bilinmektedir.

İbn Humam’ın talebelerinden *İbn Ebi’s-Şerif el-Kudsî* (903/1497)’nin de M/1457 yılında yazdığı bir hâşiyesini de bu arada anmalıyız.

Osmanlı devri bilginlerinden Kadı Celâleddin-zâde Hızır Bey (863/1458)’in “*el-Kasidet ün-Nuniye*” adlı 100 beyitlik eseri, üzerinde birçok şerhler yapılan eserlerden biridir. Bu arada Çorlulu *Ramazan Efendi* (979/1571)’nin “*Ramazan Efendi Şerhi*”.⁶³ *Ahmed b. Musa el-Hayalî* (862/1457)’nin “*Hayalî Hâşiyesi*”, Fatih devri bilginlerinden *Ahmed b. Abdullah el-Kirimî* (879/1474)’nin, *Muhammed İbrahim en-Niksarî* (901/1495)’nin *Neseî Akaid*’ine şerhleri önemli eserlerdir.

Neseî’nin Akaid şerhlerine hâşiyeler yazan isimler arasında *Müslibiddin Mustafa el-Tastalânî* (901/1495), *Hakim Şah Muham-*

(57) *Tebsiret ül-Edille*’nin yazma nüshaları için bak.: Yazıcıoğlu, aynı makale; Ecer, 74; Hüseyin Atay, *Önsöz*.

(58) Fethullah Huleyf, *Kitab üt-Tevhîd Mukaddimesi* 5-6. sayfalar; M. Şerefeddin, *Darü’l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1932, Sayı: 23, 1-19.

(59) Sabunî’nin hayatı ile ilgili kaynaklar için bakınız: Nureddin es-Sabunî, *Mâturidîyye Akaidi*, Çev.: Bekir Topaloğlu, İstanbul 1979, Topaloğlu’nun Girişi, sayfa 19-24.

(60) Ömer en-Neseî ile ilgili eserler için bakınız: Ecer, 76.

(61) Keşf üz-Zünun, II, 1350; Kemal Edib Kürkçüoğlu, “Lâmiyye-i Kelamiyye”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1954, Sayı: 1-2, 1-21.

(62) W. Montgomery Watt, *İslâmî Tedkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*. Çev.: Süleyman Ateş, Ankara, I: 68, 137; CA. Storey, “Taftazanî”, *İA*, XII-1, 118-121.

(63) *Keşf üz-Zünun*, II, 1145.

med b. Mübarek el-Kazvinî (920/1515), Ramazan b. Abdülmubsin Bibiştî (979/1571), İsamüddin İbrahim b. Muhammed Semerkandî (İsferâyini), (951/1544), Abdülhakim b. Şemseddin Muhammed Siyalkûtî (1067/1667), Saçaklı-zâde diye anılan Mehmet Mar'aşî (1150/1737), Karabaş ünvanıyla anılan Ali b. Mehmet el-Kastamonî (1097/1686)... gibi isimler yer almaktadır.⁶⁴

Mâtürîdî'nin Dini Anlama Metodu Nasıldı?

Mâtürîdî'nin dine yaklaşımının akılcı ve ilimci olmasının yanında hoşgörülü ve taassuptan uzak bir anlayış içinde bulunması da ona saygınlık kazandırmıştır. O, kendi çağında, insanları kendi görüşlerine inanmaya zorlayan, kendi görüşlerine inanmayanları cezalandırmakla kendilerini görevli sayan farklı grupları (ehl ül-bid'at'ı) onaylamaz. Mâtürîdî, ana inanç ilkelerini ilgilendirmeyen inanç ve eylem farklılıklarını hoşgörü ile karşılar, kibleye yönelen herkese *mümin* gözüyle bakar. Açık bir (inanç esaslarıyla ilgili) yalanlaması (inkârı) olmadığı sürece insanların ibadetlerine ve işlerine karışılmaması kanaatindedir. Bu düşüncesini "*amel'in (eylem'in) imana dabil olmaması*" formülüyle açıklar. Daha açık ifadeyle Mâtürîdî kible ehlinin farklı eylem ile düşünceye sahip olmalarını hoşgörü ile karşılar ve kendi prensiplerine uymaya ve inanmaya kimseyi zorlamaz.

Mâtürîdî'nin diğer önemli bir yönü ise dinde akıl ile nakli (Kur'an ve sünneti) ahenkli bir şekilde kullanmaya verdiği önemdir. Bir araştırmacımız Mâtürîdî'nin bu konuyla ilgili görüşünü şöyle özetler:

"Akıl dinin varlığının şartı ve bacasının lüzumudur. Çünkü delil ve hüccetle ayakta duran Allah'ın dini, delil ve hüccetin bizzat kendisi olan akılla ayakta durmaktadır. Bunun içindir ki aklına uyan dinini korur, tab'ına ve heveslerine uyan ise dinin dayanağını yıkmış olur".⁶⁵

Mâtürîdî'ye göre akıl bilgi kaynaklarından. Bilginin diğer kaynağı duyu organlarının verdiği bilgilerin doğruluğunu akıl ayırır. Akıl, hakkı ve batılı ayırmak için tarafsız bir hakem gibidir. Akılla sihirbazların sihirleri ve hileleriyle gerçek peygamberlerin mucizelerini ayırdedebiliriz. Ayrıca insanlar Kur'an-ı Kerim'de akıllarını kullanmaya teşvik edilir.⁶⁶

Aklın kullanılmasında Mutezile mezhebi ile *hadis ehli* (selefiye) arasında yer alan Mâtürîdî, çoğunlukla *Eş'arî mezhebi* ile *Mutezile mezhebi* arasında bir çizgi üzerinde olduğu kabul edilir. Yâni Mâtürîdî Selefiye'den ve Eş'ariye'den daha fazla akılcıdır. Başka ifadeyle, akla güvenme ve akli dinde kullanma yönünden *Mâtürîdî* Mutezile'ye Eş'arî'den daha çok yakındır. Ancak Mutezile'den de birçok yönlerden de ayrılmaktadır. Mâtürîdî'ye ile, akılla nakil arasında bir denge kurulmuş, akıl ve nakil, biri diğerine tercih edilerek ihmale uğramamıştır.⁶⁷

Belli Başlı Görüşleri

Mâtürîdî'nin görüş ve düşüncelerinden bazılarının özetini sıralayarak hatırlatmada bulunmak yerinde olur:

Dini anlamada iman Tanrı'dan geleni kalp ile tasdik dil ile ikrardır. Ancak iman birinci plânda kalple tasdikdir. Fakat kelime-i şahadet getiren, Müslüman olduğunu söyleyen kimseye mümin olarak bakılır. Bilmek, mümin olmak için yeterli değildir, bilgi ve iman ayrı şeylerdir.

Amel (eylem) imandan bir parça değildir. İman ve amel (inanılanları uygulama) ayrı şeylerdir. Mâtürîdî'ye göre ibadetlerini ihmal etmek, zina etmek, içki içmek, hırsızlık yapmak... ve benzeri günahları işlemek mümini

(64) *Kesf üz-Zünun*, II, 1146; *Kesf üz-Zünun Zeyli*, II, 104; Ayrıca bak: Ahmet Uğur, "About Islamic World in the Epoch of Mansur Muhammed al-Moturidi and About The Science of Moturidia in Turkey", *Özbekistan Sempozyumu*, 115-117.

(65) Hasan Şahin, *Mâtürîdî'ye Göre Din*, Kayseri 1987, 17.

(66) Ebu Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitab üt-Tevbid*, Yayınlayan: Fethullah Hüleyf, Beyrut 1970, 9-11.

(67) Bak: A. Vehbi Ecer, *Türk Din Bilgini Mâtürîdî*, Ankara 1978, 25-45.

imandan çıkarmaz. Bunlar münkir değil, günahkâr olurlar. Büyük günah işleyen kimse günah işlediği anda Allah'ı yalanlamaz (inkâr etmez), O'na inanır ve O'nun rahmetini umar durumdadır. Taklide dayalı iman bâtil'dir, bu sebeple dinî esasların akılla ve delillerle bilinmesi gerekir.

Allah bir ve Tek'tir. Bu aklın gereğidir. Zira en küçük hareketin dahi hareket ettiricisi (muharriki) olduğuna göre, tüm varlık âlemin de bir yaratıcısı, düzenleyicisinin... bulunması gerekir. Bu da öncesiz, sonrasız olan Yüce Allah'tır ve bu Allah *Tek*'dir. O, hiçbir şeye benzemez.

Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmek üzere elçiler (peygamberler) göndermesi hak'dır. Her topluma, o toplumun diliyle hitap eden peygamber gelmiştir. Bir topluma peygamber gönderilmediği sürece o insanlar işledikleri günahlardan dolayı sorumlu tutulmazlar ve bunlardan dolayı cezalandırılmazlar. Onların sorumlulukları akıllarıyla tek Allah'ı bulmalarıdır.⁶⁸

Allah kullarına kendi fiillerini (eylemlerini) yapma ve kazanma (iktisab) hürriyetine sahip kalmıştır. Mâtürîdî *Kitab üt-Tevhîd* adlı kitabında "*Bizzat her kişi bilir ki yaptığı işte hür olduğu gibi fail (yapan) ve kâsıp (kesbeden, kazanan) dır*" cümlesini kullanır.⁶⁹ Prof. Dr. Mustafa Sait Yazıcıoğlu bu konuyla ilgili araştırmasında Mâtürîdî'nin bu cümlesini naklettikten sonra şu açıklamayı yapar:

"*Bu ifadeden insanın yaptığı bir işi hür olarak, kendi irade ve inisiyatifini kullanarak yaptığı anlaşılmalıdır. Fiilin Allah tarafından yaratılmış olması, insana bir mecburiyet yüklenmez. Fiilinde hür olduğuna göre, Allah'ın yaratığı o fiili ister yapar, ister yapmaz. Hür iradesini yapma yönünde kullanınca o fiili kesbetmiş olur.*"⁷⁰

Mâtürîdî'ye göre insan, kendi eylemlerinin kazananı (muktesebi) dir. Ancak bazı âyetlerde belirtildiği⁷¹ gibi insanoğlu her ne kadar kendi eylemlerini iktisab ediyorsa da,

gerçekte bunları yaratan Yüce Tanrı'dır. Mâtürîdî Allah'ın fiiline halk (yaratma), kulun fiiline kesb (kazanım) adını vermek suretiyle tek bir olay olan eylem (fiil)'in farklı açılardan isimlendirilmesini yapmaktadır. Ona göre fiil (eylem) Allah ile kul arasında paylaşılmaktadır. Fiil Allah'a izafe edildiğinde yaratma, insana izafe edildiği zaman kesb (kazanım) adını almaktadır. Böylece Mâtürîdî kuldân (insandan) iradeyi tamamen kaldırıp, onu robot haline getirmiyor. İnsan, bir işi yapmayı isteyince, Tanrı onda bu eylemi, işi işleme, yapma gücü (istitâtı) yaratır.⁷² "*Dilediğinizi işleyiniz*",⁷³ "*yaptıklarınıza karşılık olarak*",⁷⁴ "*iyilik yapın*"⁷⁵ gibi âyetler insanın eyleminin serbest ve hür olarak işlenmesi gerektiğine dair delillerdir. Başka ifadeyle bu âyetlerden Mâtürîdî, insanın hür eylem sahibi olduğunu anlamaktadır. Hür eylem sahibi olmakla insan, iyi iş sonucunda mükâfat, kötü iş sonucunda ceza alacaklardır. Bu ceza ve mükâfatları onların o eylemdeki irade ve kasıtları oranındadır.⁷⁶ Zira "*Tanrı'nın tek başına meydana getirmesi mümkün olan şey halk (yâni yaratma)*"⁷⁷ dir, insanın kendi isteği ve iradesiyle isteyerek oluşan olay (fiil)

(68) Mâtürîdî'nin bütün görüşlerini burada aktarmamız mümkün değildir. Mâtürîdî'nin *Kitab üt-Tevhîd*'i ve *Te'vilât ül-Kur'an*'ı elimizdedir. Onun en önemli izleyicilerinden olan Neseff'in *Tabirâtü'l-Edille, et-Tevhîd fi Kavâid il-Tevhîd, Menâhic ül-Eimme, Babr ül-Kelâm*, Sabuni'nin *Maturidiyye Akaidi* (Çev: B. Topaloğlu, Ank. 1978) ve benzeri eserler elimizdedir. Türkiye'de ise lisans, yüksek lisans, doktora ve doçentlik tezleri halinde Mâtürîdî'nin değişik konulardaki görüşleri işlenmiş ve değerlendirilmiştir. Bak: A. Vehbi Ecer, "Türkiye'de Ebu Mansur Muhammed el-Mâtürîdî ile İlgili Araştırma ve Yayınlar", *Türk Kültürü Dergisi*, Mayıs 2000, Sayı 445, 308-314; En yakın tarihlerde 2000 yılı Mayıs ayında Özbekistan'da (Semerkand'da) Mâtürîdî ve görüşleri ile ilgili uluslararası sempozyum düzenlendi. Bak: Özbekistan Cumhuriyeti'nin Fenler Akademisi, *İmam el-Mâtürîdî ve O'nun İslâm Felsefesinde Tulkan Örne Materyalleri*, Semerkand, Kasım 2000 (Rusca, İngilizce, Özbekçe özetler).

(69) Mâtürîdî, *Kitab üt-Tevhîd*, Yayınlayan: Fethullah Huleyf, Beyrut 1970, 226.

(70) Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseff'e Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul 1992, 54.

(71) Bak: Saffat/96.

(72) Bak: Mâtürîdî, 226 vd.; E. Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1980, 49-51; M. Saim Yüprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İstanbul 1980, 288 vd.; Kemal Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1980, 90 vd.

(73) Fussile/40.

(74) Secde/17.

(75) Hacc/77.

(76) Bak: Mâtürîdî, 225 vd.; Işık, 96 vd.; Fiğlalı, 50; Yüprem, 289; Nureddin es-Sabuni, *Mâtürîdîyye Akaidi*, Çev: B. Topaloğlu, İstanbul 1979, 140 vd.; Yazıcıoğlu, 128 vd.

(77) Sabuni, 142.

kesb'dir. İnsanoğlu bu kesbinde (kazanımından) hür ve sorumludur.

Sonuç

Büyük ölçüde İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin etkisinde olan ve onun görüşlerini benimseyen Mâtürîdî Türklerin yaşadıkları bölgelerde taraftar buldu. Mâtürîdî'nin tefsir metodunu incelediği kitabında Dr. Ragıp İmamoğlu, Mâtürîdî'nin zamanında Sünnî kelâmcı (ilahiyatçı) olarak fıkhıta Hanefî olan Mâtürîdî ve Şafîi olan Eş'arî'nin bulunduğunu ifade ettikten sonra, şunları yazar:

"Muslibuddin Mustafa el-Kesteli (öl. 901/1495) özetle diyor ki: Horasan, Irak, Şam ve daha birçok yerlerde Eş'arî mezbebi; Maverâünnehir bölgesinde ise, daha çok Mâtürîdî mezbebi yayılmıştır. Mâtürîdî, bocaları vasıtasıyla Ebu Hanife (80/150/669-767)'ye dayanıyor. İtikadda Mâtürîdî mektebinin mensupları, çoğunlukla fıkhıta Hanefî olanlardır. Eş'arî mektebinin mensupları ise, fıkhıta ekseriyetle Şafîî'dir. Ayrıca Maverâünnehir fukahasına da, özellikle el-Mâtürîdiyye deniliyordu. Mâtürîdî, devrinde bu bölge fukahasının reisi olarak tanınmıştır"⁷⁸.

Mâtürîdîlik Samanoğulları (849-999), Gazneliler (962-1186), Karahanlılar (932-1212), Selçuklular (1040-1308) ve Osmanlılar dönemlerinde halkın çoğunluğu arasında yaygınlaşmıştı. Tarih boyunca fıkhıta Hanefî mezhebinden olan Türkler inançta Mâtürîdî ekolünü benimsemişlerdir. Fıkhıta akıl yürütmeye, kıyasa; istihsan'a önem veren, ictihada açık Hanefî mezhebini benimseyen Türkler, onun etkisinde izleyicisi durumunda olan Mâtürîdî'yi de benimsemekle akıl dışı inanışlara dirsek çeviren, akılcı, ilimde ilerlemiş bir toplum oluşturmaliydi. Ancak bunun olmadığını görüyoruz. Bunun sebebi Mâtürîdî'nin metot ve ilkelerinin halka anlatılmaması, Osmanlı medreselerinde Mâtürîdî'nin yerine Eş'arî ilm-i kelâmının okutulup öğretilmesiydi.

Bir kere Eş'arî okulunda akıl Mâtürîdîlere göre ikinci plândadır. Akıl kullanma ve akla güvenme yönünden Selefiye ile Mâtürîdîye arasındadır.⁷⁹ Muhammed Ebu Zehra akli kullanma bakımından Eş'arîlerin "Muhaddislerin yanında"⁸⁰ yer aldığına işaret eder. Iraklı bilginlerden Dr. İrfan Abdülhamid ise: "Eş'arî, Mutezileye ilk karşı çıkışında, akli delilleri şiddetle reddeden, teslimiyet ve taklit inancını cesaretle savunan bir Hanbelî olarak görülmüştür" diye yazar.⁸¹ Eş'arî'nin önemli görüşlerinden biri Mâtürîdî'den farklı biçimde oluşan insanın seçme hakkına sahip olduğu eylemleri yapmaktaki hürriyetleri ve iradeleri konusundaki açıklamalarıdır.

Ona göre insanın seçerek yaptığı eylemleri (ihtiyarî fiilleri) Tanrı tarafından yaratılmışlardır. Onun yaratılıp oluşturulmasında kulun kudretinin bir etkisi yoktur. Kulun kudreti ve iradesiyle herhangi bir fiil (eylem) meydana gelmez. İrade edilmesi mümkün olan herşeyi Allah irade eder. Bütün olaylar (muhtesat) Allah'ın fiilidir. Böyle olunca kulların bütün eylemlerini de yaratan Allah'tır. Bir araştırmacının ifadesine göre Eş'arî "cebir ve tefviz"⁸² arasında bir noktada karar kalmıştır. Eş'arî eklektisizminin bu karar noktası, görünüşte, tefviz'e nazaran cebir'e daha yakın olduğu içindir ki buna cebir-i mutavassıt (mutedil cebir) denmesi âdet olmuştur.⁸³ Sonuç olarak Eş'arî'ye göre kulların eylemlerinin (fiillerinin) oluşumunda insanın kudretinin bir tesiri olmamıştır.⁸⁴

Bu anlayış tarzının halk arasında yerleşmesinde tâ Nizamiye medreselerinden Osmanlı medreselerine kadar uzanan medrese eğitiminde Eş'arî ilm-i kelâmının okutul-

(78) M. Ragıp İmamoğlu, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, Ankara 1991, 15.

(79) Bak: Işık, 23.

(80) Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler*, Çev: E. R. Fiğlalı-O. Eskicioğlu, İstanbul 1970, 240.

(81) İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, Çev: S. Yeprem, İstanbul 1981, 148.

(82) *Tefviz*: Birine verme, birine bırakma.

(83) M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İstanbul 1980, 227.

(84) Eş'arî'nin bu fikirleri için bakınız: Eş'arî, *Kitab ül-Lum'a*, Beyrut 1954, 39 vd.; Yeprem, 200 vd.; İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, Çev: M. S. Yeprem, İstanbul 1981, 291-303.

masının rolü olmuştur. Özellikle kendini Mâtürîdîyye'den sayan Anadolu insanını böyle bir eğitim etkisi altında bırakarak, akli düşünceden, hür ve müteşebbis iradeden uzaklaştırmış, kaderci ve itaatkâr bir anlayışa sokmuş ve tembeliğe sürüklemiştir. Halkın teslimiyetçi ve kaderci bir anlayış içinde olması yöneticilerin de işlerini kolaylaştırmış ve yöneticiler bu eğitim tarzını ve anlayışı desteklemişlerdir. Böylece halk isim olarak Mâtürîdîyye'den olmalarına rağmen, onun

akılcı, bilimci, hür irade anlayışından habersiz akli ve tabiat ilimlerinden uzaklaşmış, teslimiyetçi bir anlayışın içinde yer almış, dinî yaşayışlarında da hurafe ve bâtil inanışlara yönelmişlerdir. Mâtürîdî halkımıza tanıtılır ve Mâtürîdî'nin din anlayışı benimsetilir, sevdirilirse akılcı, ilimci ve her türlü hurafeden uzak gerçek İslâm dininin hakim olduğu bir toplumun oluşmaması için hiçbir sebep kalmayacaktır.